

НАСТАНАК И РАЗВОЈ ЈАКНЕ РЕАКЦИЈЕ НА КРИМИНАЛИТЕТ ДО ПЕРИОДА ПОКОГ ВЕКА

Апстракт: *Настанак и развој облика кажњавања у периоду старог и средњег века представља значајан предмет истраживања за пенологе, криминологе и теоретичаре кривичног права. Најпре, како и у чијем интересу казнити делинквента, а затим, много касније, уз то утврдити узрочност криминалног понашања, представљало је најзначајније циљеве које су постављали криминолози од почетка XIX века, са њеним конституисањем као самосталне науке, па све до данашњих дана. Промена редоследа ових активности данас се сматра тековином савремених друштвених и историјских околности, али сазнавање историјата кажњавања ипак је пенолошки императив који ни до данас није изгубио смисао.*

Кључне речи: *Пенологија, казне, стари век, средњи век.*

У истраживањима историјата облика, прописивања, изрицања и примене казни један од циљева је сазнање одговора на питање: шта је било одлучујуће у опредељењу како казнити делинквента - појединца. Сматра се да поред утврђивања узрочности, то представља друго најобухватније питање на пољу криминологије. Одговори на та питања утицали су на настанак и развој пенолошке мисли и покушај одгонетања преласка од приватне реакције рода у случају непожељног понашања, на јавну реакцију политичког друштва, у случају недозвољеног, инкриминисаног понашања.

Сачувани писани извори о кажњавању често су алегорични, «самохвалисави» и контрадикторни. Тако, на пример, извесни делови из

Махабхарате, древног санскритског текста, садрже описе дела и главних казни које се за њих изричу, али и зачетке модерне доктрине реформације која се јавља као супротност освети.¹³² Владарева

¹³² «Без уништења тела учиниоца Краљ треба да га казни како то наређује Свети текст... Убијањем слабих, Краљ убија велики број недужних људи. Више од тога, убијањем једног лопова такође се убијају његови отац, мајка, жена и деца. Када га повреде слабе особе, Краљ тада треба озбиљно да размисли о питању кажњавања. Некада, слаб човек је неко ко упија добро понашање од побожне особе... Стога, слаби не треба да буду ишчупани из корена... Цит. према: Quoted in Prosanto K. Sen, *From Punishment to Prevention* (London: Oxford University Press, 1932), p. 10. Цит. у: Korn, R. R, McCorkle, L.W., *Criminology and Penology*, Holt, Rinehart and Winston, New York 1959., стр. 366.

„великодушност“ могла је доћи до изражаја, лаи је нејасно како је он уопште био у ситуацији да разматра појединачне судбине „малих људи“. Међутим, древни Хинду писац је указао на нека основна питања социологије казнене филозофије, што је део криминолошких и пенолошких изучавања до данас.

Сврставање историје судске процедуре и казнене администрације у пенолошка изучавања је научни императив, како би се у најширој импликацији друштвеног живота ранијих периода пронашли одговори на питања о облицима и сврси кажњавања. Korn и McCorkle постављају хипотезу да су у различито време и на различитим местима и под утицајем мноштва локалних услова, одређени кланови и племена почели да заузимају доминантан положај у друштву кроз остварену победу у сукобима. Током овог процеса постало је целисходно пронаћи путеве легитимизације фактора моћи коришћењем одговарајућих симбола. Технике и симболи легитимизације моћи разликовали су се по групама и клановима. Помоћу манипулације симболима, лична жеља владара постала је легитимна тежња (укључујући чак и његову приватну освету), која се временом намеће као јавна политичка тежња. Зато прелаз од нивоа приватне или родовске освете ка ономе што представља спровођење јавне правде није у тој мери био изражен као воља једне групе за променом нечега, већ као наметање воље доминантне мањине

над већином становништва.¹³³ Уколико се приватна правда издвоји из своје историјске конотације давно прошлих времена и не одбаци као а priori превазиђен основ кажњавања, у пенолошком смислу она се може сагледати пре као процес него као еволутивна чињеница, која се јавља у свим друштвеним формацијама са државним уређењем.¹³⁴

Постанак судства повезан је са настанком првих облика политичке власти која уводи и обавља функцију правосуђа. Посредништво у спору имало је најпре за циљ да мири завађене стране, али са јачањем централне власти јачала је моћ и функција суда.¹³⁵ Одговорност постаје индивидуална са тежњом да се утврди намера учиниоца. У доказивању кривице и кажњавању криваца примењивана је окрутност. Уколико би оптужени преживео тортуру и задовољио тиме своје инквизиторе могао је да буде ослобођен оптужбе и «легалног» кажњавања. Полако се јавља тежња за остварењем

¹³³ Korn, R. R, McCorkle, L. W, op. cit., стр. 369.

¹³⁴ Предузимање «акција кажњавања са имунитетом» постоји увек у условима вршења државне власти, односно докле год се они у чијем је рукама власт налазе у позицији ултимативног повлашћеног положаја и могу да «узму закон у своје руке». Упркос промена у симболима легитимизације, моћ аутократских вођа и њихове котерије да буду ангажовани у забрањеним личним иницијативама према другима била је једна непрекидна историјска реалност. Она постоји још од древног Вавилонa па до данас у политичкој моћи било које европске метрополе. Korn, R. R, McCorkle, L. W, op. cit., стр. 371.

¹³⁵ Ђорђевић, М., *Историја државе и права*, Градина, Ниш 1977., стр. 31.

сразмерности између кривичног дела и казне, с тим што су се у различитим друштвеним формацијама примењивали другачији критеријуми како би се одредило шта је теже, а шта лакше кривично дело. Од несвесне, нагонске приватне реакције настала је казна, као циљни, свесни, јавни одговор на недозвољено понашање.¹³⁶ Временом, стара идеја освете, исказана у тежњи да учинилац испашта и буде застрашен, прерастала је у тежњу ка друштвеној реформацији и заштити.

Кажњавање у старом веку

Особине појединих друштвених формација постале су основа за разумевање великих историјских епоха. Са израстањем првих држава отпочео је процес изграђивања права. Стари век је историја старог Истока и античка историја (Грчка и Рим) – историја робовласничких формација. У овом периоду кривично правосуђе је вршило функцију дела власти коју су владару пренеле божанске силе. «У почетној фази периода државне казне, у његовој теоретској фази (фази божанске правде) сматрало се да је једини циљ казне испаштање извршиоца кривичног дела засновано на религиозној идеји талиона, као и сразмерности која нагону освете даје меру и циљ. Тиме је дубоко мистификован смисао и циљ казне.

¹³⁶ Видети: Млађеновић-Купчевић, Р., *Основи пенеологије*, Свјетлост, Сарајево 1981., стр. 38-39; Милутиновић, М., *Пенеологија*, Савремена администрација, Београд 1981., стр. 16-17; Атанацковић, Д., *Пенеологија*, Научна књига, Београд, 1988. стр. 16.

Држава је забранила приватну освету, али зато ту освету сада врши владар преко својих органа. То је, дакле, извршење јавне сразмерне освете над извршиоцем. То је религиозна или теолошка концепција кривичног правосуђа, а састоји се у обезбеђењу испаштања извршиоца који је крив зато што је нанео увреду божанству. Његов злочин изазива гнев богова, који се може ублажити једино казном испаштања. Ова концепција се испољава настанком робовласничке епохе, када је друштво већ било довољно организовано да превазиђе ранији стадијум личне освете. Личну освету сада замењује божанска освета, с тим што се првобитно право сада сасвим природно спаја с религиозном службом. Услед тога и извршење казни у овој фази добија свети карактер којим се обележава овај «теократски период који се среће у историји свих народа.»¹³⁷

Кажњавање у периоду старог века меже се сагледати кроз сачуване правне изворе првих држава, све до 476. године у доба пада Западног Римског царства.¹³⁸

Право у најстаријим државама није настало искључиво преобраћивањем постојећих обичаја. Као важан извор права служиле су судске одлуке које су добијале значај опште норме. Одлуке и наредбе доносио је владар, али и свештеници, чија је улога у стварању, тумачењу и примени права била знатна. Код германских племена, војводе су као

¹³⁷ R. Garraud, *Traité théorique et pratique de droit pénal français*, (3.ed.)T.I. str. 109. Цит. у: Млађеновић-Купчевић, Р., *op. cit.*, стр. 39.

¹³⁸ Видети: Николић, Д., *Фрагменти правне историје*, Градина, Ниш 1997., стр. X

највише војне старешине, на смрт, тамницу, па чак и на шибање, могли да осуде само свештеници и «то се не сматра као казна, ни као осуда војводина, већ као наредба самога бога, који се, по њиховом веровању, налази међу борцима».¹³⁹

Робовласничко право одликовало се строгим разликовањем правног положаја појединих категорија становништва.¹⁴⁰ Правна правила су била казуистична, односила су се на појединачне, у самом тексту описане случајеве. Формализам права настао је под јаким утицајем религије и потребе за једноставнијим доказивањем правних послова закључених у одређеној форми. У праву држава Старог Истока задржала се колективна одговорност чланова породице, некад и сеоских општина, за дела која је учинио њихов припадник. Принцип талиона временом је постао привилегија слободних и пуноправних чланова друштва. Избегавање одмазде на принципу талиона било је могуће само онда ако је кривац располагао материјалним добрима којима је плаћао своју слободу. Тако је по асирском праву композиција могла да се примени када су учињена она дела за која је

било предвиђено сакаћење или смртна казна.¹⁴¹

У старом египатском праву извесна сазнања о кажњавању преступника сачувана су у документима судске праксе, из садржаја појединих указа фараона, наредби и других управних аката. У кривичном праву смртна казна је била релативно ретко заступљена, али је зато било предвиђено обиље телесних казни. Смртна казна је била забрањена у случају извршења дела против државе и култа, убиства, кривоклетништва, лажних оптужења. Казна је извршавана мачем или спаљивањем, док је државним великодостојницима била остављена «привилегија» да изврше самоубиство. За крађу, превару, фалсификат и употребу лажних мера изрицане су телесне казне (батинање, одсецање носа и ушију, наношење рана). Уз телесне казне некада се примењивала казна конфискације имовине и упућивање на принудни рад.

Хамурабијев законик (1680. г.п.н.е.) садржи само фрагментарне одредбе кривичног права. Законик је један од најстаријих сачуваних писаних докумената којим је покушано остварење социјалне и идеолошке објективности путем прописивања најситнијих детаља техничке процедуре.¹⁴² Казнени ситем Законика предвиђа: имовинске, телесне и смртну казну. Имовинске казне некада су представљале само надокнаду причињене штете («ако неко пусти воду и водом поплави

¹³⁹ Видети : «Тацитова Germania» у: Кандић, Љ., *Одабрани извори из опште историје државе и права*, Савремена администрација, Београд 1977., стр. 27.

¹⁴⁰ »Ретко се дешава да ко свога роба ишиба, или да га отера у затвор и на принудан рад. Деси се, додуше, покатак да ко свога роба убије, али то не треба сматрати као казну и свирепост, него као излив гнева, онако као што човек убије свог непријатеља – с том само разликом што Германац за убиство роба не одговара». Кандић, Љ., *op. cit.*, стр. 33.

¹⁴¹ Николић, Д., *op. cit.*, стр. 43-44.

¹⁴² Korn, R. R., McCorkle, L. W., *op. cit.*, стр. 374.

обрађено поље суседа, измериће десет гура жита на сваких десет дана», чл. 56), некада су превазилазиле вишеструко износ штете причињене кривичним делом («ако је продавац умро, купац ће од куће продавца узети петоструко оно што може тражити у том процесу», чл. 12), а некада се опет, уместо исплате штете изрицала казна елиминације («ако крчмарица као цену за пиће не прима жито по великој тежини, него узима новац, и ако је цена жита у сразмери према пићу мања, то треба доказати и биће бачена у воду», чл. 108). Телесне казне су биле разноврсне и сурове. Извршавале су се одсецањем појединих делова тела (руку, језика, носа), вађењем очију, бичевањем, ломљењем костију и избијањем зуба. Смртна казна била је предвиђена у преко тридесет описаних случајева.¹⁴³ Била је извршавана на различите начине, онако како је било прописано Закоником: «да се убије», «да се спали», «да се веже и баци у воду».

Принцип талиона био је уграђен у велики број одредби. «Ако неко другоме уништи око, да се уништи његово око» (чл. 196) и «ако неко избије зубе себи равном човеку, да се избију његови зуби» (чл. 200). Онде где због природе дела примена принципа талиона није била могућа, уместо потпуног био је прописан «симболични талион», као што је

¹⁴³ Тачан број деликата који су се кажњавали смрћу не може тачно да се утврди, зато што законодавац у једном броју чланова каже само «да се баци у воду», па није сасвим јасно да ли је реч о смртној казни утапањем, или о «божјим суду», као ирационалном доказном средству, иначе распрострањеном у праву семитских народа. Видети: Николић, Д., *op. cit.*, стр. 75.

одсецање језика за увреду, руке којом је неко претукао своје родитеље или обавио неуспешан хируршки захват, одсецање ува непослушном робу. Посебан облик талиона био је предвиђен и чл. 3 Законика, према коме се сваки лажни сведок, клеветник има казнити оном казном која је претила лажно окривљеном: ко је неосновано оптужио некога за убиство, мораће сам да буде убијен. Апсолутна примена талиона била је превазиђена постојањем великог броја одредби у којима се уместо телесне одмазде приписује новчана, имовинска казна. То је наглашено у оним случајевима када је жртва била роб, дакле неслободан човек. «Ако неко удари робињу слободног човека и она изгуби свој плод, да плати два секела сребра» (чл. 213), а «ако робиња умре, да плати једну трећину мине» (чл. 214). Ако је услед напада наступио побачај код «кћери слободног човека», нападач је био дужан да плати већи новчани износ (десет секела новца), а уколико наступи смрт те жене, «да се убије његова (нападачева) кћер».¹⁴⁴

Хетитски законик (настао у Хетитској држави између XV-XIV в.п.н.е.) садржи највише одредби из области кривичног материјалног права. Систем кажњавања био је знатно блажи у односу на неке друге кодексе који су донети пре и после овог Законика. Највећи број деликата кажњавао се имовинском казном, а тек мали број смртном казном. За извршење казне био је задужен сам краљ. Исто тако, краљ је могао да

¹⁴⁴ Николић, Д., Ђорђевић, А., *Законски текстови старог и средњег века*, ГИП Бона Фидес, Ниш 2002., стр. 7-58.

опрости смртну казну.¹⁴⁵ Најстарије писано атинско право везује се за реформатора и законодавца Дракона из VII в.п.н.е. Дракон је увео нове прописе који су потиснули крвну освету и увео кажњавање тежих кривичних дела пред државним судовима. За најмању крађу била је прописана смртна казна.¹⁴⁶ Плутарх је забележио како је на питање о оправданости смртне казне за крађу воћа, Дракон одговорио да таква дела заслужују ту казну, а да за крупнија дела није успео да пронађе тежу.¹⁴⁷ Смртна казна се извршавала без додатних суровости. Осуђени је по правилу могао да бира између отрова, бодежа или вешала, али су издајници, убице и лопови ипак умирали у мукама, испребијани и приковани за округлу дрвену плочу. Прогонство, атимија и имовинске казне су такође били прописани. Прогонство из Атине је по тежини одмах иза смртне казне, зато што је прогнаник у туђем полису, без средстава за живот и без грађанских права, најчешће завршавао као роб. Прогнаник је често са собом водио и своју породицу јер ни њој није више било опстанка у Атини. Прогонство су изрицали редовни судови.¹⁴⁸ Телесно

¹⁴⁵ Смртна казна била је предвиђена за блуд учињен са животињама (чл. 187, 188, 199). За обешчашћење своје мајке, кћери или сина предвиђа се кажњавање, али не и врста казне (чл. 189). Видети детаљније: Кандић, Љ., *op. cit.*, стр. 71-72.

¹⁴⁶ Ђорђевић, М., *op. cit.*, стр. 80.

¹⁴⁷ Цит. према: Николић, Д., *op. cit.*, стр. 102.

¹⁴⁸ Прогонство треба разликовати од остракизма, политичке мере која је такође била распрострањена. Остракизам у атинској демократији није означавао друштвено искључивање, већ легални демократски

су били кажњавани само робови. У пракси су најчешће биле изрицане имовинске казне, а најтежи вид била је конфискација целокупне имовине осуђеног лица. Осим ових казни, изрицана је атимија оним грађанима који су осуђени због појединих кривичних дела, онима који су држави дуговали неку своту а нису је добровољно исплатили, онима који су злоупотребили право подизања тужбе или су лажно сведочили на суду.¹⁴⁹ Гортински законик¹⁵⁰ у глави II регулише материју из области кривичног права и заштите полног морала и породице и прописује имовинске казне.

процес у коме је грађанин појединац био у егзилу током десетогодишњег периода без другог губитка права. У јануару сваке године скупштина је спроводила гласање о остракизму – прогонству из Атине на десет, а доцније на пет година, каквог угледног грађанина (за кога се сматрало да се толико осилио да може да буде опасан) народним гласањем (са 6000 гласова) које се вршило на тај начин што су гласачи исписивали име кандидата за прогонство на црепиће (*ostrakon*) или љуштуре шкољки. Овакво прогонство није се сматрало као срамота, него као почаст, мада непријатна. О остракизму видети <http://en.wikipedia.org/wiki/Ostracism>, јун 2006.

¹⁴⁹ Атимија, казна губитка грађанске части, до V в.п.н.е. била је изједначена са смртном казном. Свако је могао да лице под атимијом некажњено убије. Од V века ова казна грађанске недостојности подразумева само губитак привилегија да се учествује у јавном животу полиса. Изрицана је или самостално или појединачно уз неку другу казну. Николић, Д., *op. cit.*, стр. 112.

¹⁵⁰ Легислативни акт аристократског критског полиса Гортине, једини је у потпуности сачувани и аутентични извор за изучавање рано грчког, а посебно дорског права. Текст Законика потиче из V в.п.н.е.

Према писању у Тацитовом спису *Germania*, најважније одлуке за опстанак заједнице доносила је скупштина. Германска скупштина могла је да оптужује појединце и да за њих тражи смртну казну. Казна се одређивала према кривици. Германи «издајнике и бегунце вешају о дрва; кукавице и слаботиње и разблуднике даве у блату и у бари, па их одозго притисну лесом». У лакшим случајевима кривац се кажњавао одузимањем извесног броја коња и говеда, с тим што се један део давао краљу или племену, а један део тужиоцу или његовој породици. Разлог за овако разнолико кажњавање био је у томе што «злочине треба, самом казном, показати целом свету, а пороке треба сакрити».¹⁵¹

У римском праву, у доба Републике, број кажњивих радњи се увећао и потпуније се регулише право магистрата на изрицање казни. Створени су стални поротни кривични судови који спроводе¹⁵² утврђени кривични поступак.

Кажњавање у средњем веку

У фазама настанка и развоја феудалне државне власти, идеји испаштања, као основном циљу кажњавања током робовласничког периода, тада је била придодата идеја застрашивања околине. Извршавање прописаних казни изазивало је својом

свирепешћу страх, који је морао бити опомена потенцијалним учиниоцима недозвољених понашања. Тако се издвојила друга концепција кривичног правосуђа, која је примала и садржала одлике политичке природе. Идеја застрашивања имала је циљ да заштити јавни ред и мир и да потврди власт суверена. Ова концепција се временски подудара са установљавањем централне власти у феудалном систему.

У феудалном кривичном правосуђу постојао је општи недостатак кодификованог кривичног законодавства. Тај концепт продужио се кроз период новог века и траје све до XVIII века. Писани извори су били непотпуни и често противуречни. Ови недостаци у правно-техничком смислу утицали су на појаву арбитрарности и судијску слободу у одређивању инкриминација и изрицању казни, при чему се испољавала крајња самовоља у правосуђу. Између тежине кривичних дела и изречених казни постојала је диспропорција. Једина доследност постојала је у исказивању претеране строгости приликом кажњавања за извршена кривична дела против државе и религије, што је утицало на «хипертрофирање» целокупног кривичног законодавства средњег века. За припаднике различитих класа постојала је неједнакост пред судом. Према племићима нису примењиване мере друштвене деградације, као ни телесне казне мучењем. Смртна казна извршавана је према њима «само» одсецањем главе, без примене мучења и присуства јавности.

¹⁵¹ Тацитова *Germania* везана је за име римског војсковође и историчара Тацита. То је мања књижица која садржи Тацитова запажања о германским пелменима. Тацитови подаци потичу из I в.н.е. Кандић, Љ., *op.cit.*, стр. 28.

¹⁵² Николић, Д., *op. cit.*, стр. 125.

У германским државама, од V до IX века, писани законски зборници звали су се «lex barbarorum».¹⁵³ Сви ови закони представљали су кодификације обичајног права. У варварским законима задржала се крвна освета, разни облици откупнине, као «крвнина» код убистава или «мировина» код лакших деликата. Законици су прописивали сложене скале откупнине за сваки поједини деликт. Према ономе ко није могао да плати откупнину, примењивале су се сурове телесне казне.

Капитуларије франачких краљева садрже током VIII и IX века тешке казне за бегунце и скитнице, а смртна казна се у IX веку примењује против сељака устаника. После распада франачке државе Карла Великог све више се примењује канонско кривично право. Првобитно је црква имала јурисдикцију само над духовним лицима. Међутим, временом стварна надлежност цркве и канонског кривичног права проширила се у црквеним кривичним делима (јерес, шизма, симонија) за све извршиоце, а касније и на друге деликте. Крајем XII века папа Гргур IX основао је специјални суд за

суђење јеретцима. Кривична процедура носила је печат инквизиторског поступка, у коме доминира принцип претпостављене кривице, употреба тортуре ради изнуђивања признања, принцип тајности кривичног поступка, одсуство одбране. Смртну казну, изречену у кривичном поступку због јереси, извршавале су световне власти јер црква није смела да пролива крв. Казна се извршавала спаљивањем на ломачи¹⁵⁴, а некада је јеретик кажњаван и после смрти ископавањем костију и спаљивањем. Спаљивању је могла да претходи телесна казна, као чупање језика због изговорених грешних речи. Уз главну казну изрицала се конфискација имовине. Папа Иноћентије III 1484. године издаје булу против вештица. «Вршење чаролија» било је изједначено са «јересима». Вештице су спаљиване после тешких мучења. Мушкарци су такође били оптуживани и осуђивани због «вештичења».¹⁵⁵

У кривичном праву развијеног феудализма постојао је партикуларизам, па не постоје значајне кривичне кодификације. Извори кривичног права налазе се у локалном праву појединих покрајина. За разлику од ранијег права, које је

¹⁵³ Или другачији назив «народне правде», које су обухватале и одредбе кривичног права. Тако су настали: «Lex Salica», који је најзначајнији од свих закона (издат у Француској) око 500. године и назван по најважнијем франачком племену салиским Францима; затим «Lex Ribuaria», вероватно у VI веку, «Lex Alamanorum» у VIII веку, «Lex Saxonum» почетком IX века. Цит. према: Срзентић, Н., Стајић, А., Лазаревић, Љ., *Кривично право СФРЈ, Општи део*, Савремена администрација, Београд 1988. стр. 36.

¹⁵⁴ Спаљивање је вршено да се не би проливала крв и да би ватра прочистила грешно тело.

¹⁵⁵ Мушкарци и жене оптужени за «вештичење» су најчешће били «душевни болесници, безазлени особењаци, који су понекад били жртве људске злобе, глупости, незнања, зависти и масовног или појединачног садизма». Гамс, А., *Библија у светлу друштвених борби*, Београд 1970., стр. 145-146.

прецизно одређивало казне за поједине деликте, партикуларизам је допринео примени арбитрарности приликом изрицања казни, што је достигло степен потпуне неодређености и самовољности судија.

Казне и правни извори казни у средњем веку

У феудалном добу смртна казна се извршавала печењем, кувањем у уљу, разаципањем на тачковне, стављањем у гвоздени ковчег, давањем, набијањем на колац, зазиђивањем, спаљивањем на ломачи, вешањем испод руку, вешањем стрмоглаво. Осим смртне казне, која је врхунац своје примене управо имала у средњем веку, развиле су се методе физичке тортуре и сакаћења. Сакаћење се вршило на различите начине: унакажавањем тела; комадањем, ослепљивањем, кастрацијом. Обичне телесне казне су биле знатно ређе, а састојале су се у шибању деце и бичевању непослушних слугу, скитница, лудака и ситних преступника.¹⁵⁶

Композиција је била средство за стицање новца и имовине, па је често изрицана уместо других казни које би имале карактер одмазде. Трећину наплаћене суме узимао је феудални владар. У периоду између XII и XIII века они задржавају целу суму наплаћене композиције, правдајући то својом повређеношћу кривичним делом. Тако је од композиције настала новчана казна.

Ове казне су примењиване према трговцима и фалсификаторима новца. У време вођења крсташких ратова и наглог процвата градова долазило је до осиромашења становништва, па су настајале тешкоће око наплате новчане казне. Уколико се казна није могла да наплати изрицана је телесна казна, посебно за лакша кривична дела и код повратника. За први поврат извршиоцу су одсецане руке и ноге како би он био онемогућен да даље врши кривична дела. Код следећег поврата примењивано је вађење очију, скалпирање. Унакажавање је, осим нашоња патње, требало да очува душу кривца како би се он показао пред богом.¹⁵⁷

Казне друштвене деградације над извршиоцима кривичних дела примењивале су се у већем обиму до почетка XVI века. Излагањем делинквента срамоћењу и понижењу умањивао се његов друштвени углед и статус, трајно или привремено. Ове методе примењивале су се уз физичку тортuru или су саме представљале вид те тортуре. Сакаћење, жигосање, «јавни стуб срамоте» са удубљењима за главу и ноге, стављање у клетку и столицу за кажњавање биле су уобичајене методе друштвене деградације. Код примене стуба срамоте уши извршиоца су причвршћиване ексерима за стуб са кога се морао сам отргнути уколико је желео да се ослободи. Ова казна се јавно примењивала на градским трговима у сврху излагања јавној порузи, погрдним речима, ударцима, плувању од стране масе људи која је

¹⁵⁶ Korn, R. R, McCorkle, L. W, op. cit., стр. 396.

¹⁵⁷ Видети: Млађеновић-Купчевић, Р., op. cit., стр. 41-42.

то посматрала. За неке лакше деликте, попут клевете и увреде, кажњавало се уроњавањем у хладну воду. Осим физичких болова, ове казне су изазивале душевне патње.¹⁵⁸

Кривично право Франачке државе¹⁵⁹ налазило се на размеђи између кривичне одговорности и надокнаде штете. Према одредбама Салијског законика¹⁶⁰ најчешћа «казна» била је композиција (откуп), а само у неколико случајева била је предвиђена смртна казна.¹⁶¹ Композиција се претварала у смртну казну онда када ни кривац, ни његови најближи сродници нису били у стању да је исплате. Телесне казне биле су искључиво намењене робовима.¹⁶² Робови, за разлику од малолетних учинилаца кривичних дела до њихове дванаесте године, били су лично одговорни за своја дела. Кажњавани су шибањем, ушкопљењем и смртном казном. У скоро свим осталим случајевима казна је Wergeld. То је била вражда, крвнина, умир или помирбина која се плаћала за убиство или тешке телесне повреде. Зависила је од тежине кривичног дела, етничке припадности, сталежа, узраста, пола убијеног или повређеног лица. То је била глоба, која је служила као извор прихода горњих слојева

становништва и одређивана је у зависности од друштвеног статуса кривца. Наиме, средњовековно право је предвиђало неупоредиво теже кажњавање кривца из доњих, него из горњих друштвених слојева.¹⁶³ Салијски закон прописује да уколико убица ни предајом целокупне имовине не може да исплати висину Wergelda, а то се не може постићи ни помоћу имовине сродника, «тада ће платити својим животом» (чл. LVIII). У германском кривичном праву XIII века Schwabenspiegel и Sachsenspiegel предвиђено је кажњавање кривично неодговорне деце. Сакаћењем се кажњавао малолетни крадљивац који није био у стању да украдену ствар врати или надокнади, а «убица смрћу, па макар немао ни пуних седам година».¹⁶⁴

Византијско кривично право у великом броју кривичноправних норми није отворено истицало класну разлику у погледу кривца из редова слободних и неслободних људи. Најзначајнији правни извор је Прохирон из IX века, који је представљао прераду и допуну Јустинијанове кодификације. Казнени систем предвиђао је неколико врста казни: смртну, телесну, новчану казну, конфискацију и прогонство. Смртна казна извршавала се одсецањем главе, вешањем, ређе спаљивањем (за издавање војне тајне

¹⁵⁸ Korn, R. R, McCorkle, L. W, loc. cit.

¹⁵⁹ Историја Франачке почиње 486. године. Примањем хришћанства, када се у Ремсу Клодовик крстио заједно са око три хиљаде својих војника, Франци су добили подршку римске цркве за нова освајања Галије. Николић, Д., op. cit., стр. 167.

¹⁶⁰ Видети: Кандић, Ј., op. cit., стр. 109-132.

¹⁶¹ Чл. XIII, XL, L, LI.

¹⁶² Бичевање у чл. XII, XL; ушкопљење у чл. XXV

¹⁶³ Видети, Elliott, M., *Злочин у савременом друштву*, Веселин Маслеша, Сарајево 1962. стр. 347-348.

¹⁶⁴ Цит. према: Матић, О., *Испитивање личности малолетника као основ за одређивање васпитне мере и мера третмана у ВП домовима*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд 1974., стр. 34.

и убиство сродника) и набијањем на колац (разбојништво). Најраспрострањеније су биле телесне казне, бичевање и батинање, али и сакаћење одсецањем руку. Одсецање руке изрицало се кривцу који је продао слободног човека у ропство, ономе ко прави лажни новац, изврши отмицу жене, крађу у поврату, ко намерно некога теже повреди (рани) и ономе ко раскопава гробове. Одсецање носа је углавном изрицано извршиоцима сексуалних деликата, с тим што је за скотолоштво било предвиђено ушкопљење. За доказано кривоклетство и лажно сведочење одсецан је језик, а за крађу црквених ствари кривац је ослепљиван. Новчане казне су прописиване углавном за кривична дела оштећења туђих ствари и за лакше сексуалне деликте. Конфискација целокупне имовине била је предвиђена за учиниоце кривичних дела против државе, јеретике (уколико ни деца кривца нису православна) и удате жене које су живеле са сопственим робом. Прогонство је предвиђано као допунска казна уз неку другу, основну казну, најчешће уз сакаћење.¹⁶⁵

Све до XIV века кривично право Француске свој основни извор је имало у обичајном праву. Заstraшивање околине је, уз одмазду, све чешће био циљ казне. Казне су се делиле на тешке (смртна казна, доживотна робија, принудни рад), телесне (одсецање језика, бичевање), бешчастеће (јавни укор, глоба) и оне које нису повлачиле лишење части

¹⁶⁵ Цитирано према: Николић, Д., *op. cit.*, стр. 215.

(обичан укор, новчана казна). Апсолутна монархија познавала је поделу казни на редовне, прописане у законима или обичајном праву и ванредне које су зависиле од нахођења суда.¹⁶⁶

Најпознатији споменик немачког средњовековног кривичног права био је Општенемачки Кривични Законик из 1532. године, прозван Каролина по цару Карлу V током чије владавине је донет. Казнени систем Каролине одликује се суровошћу, која је имала за циљ заstraшивање околине призорима мучења и погубљења. Смртна казна је извршавана јавно, уз додатна мучења – спаљивањем, чупањем меса усијаним клештима, черечењем, дављењем, затрпавањем, распињањем на точку или вучењем до места погубљења. Телесне казне су извршаване јавно. Најсуровије су биле извршаване одсецањем појединих делова тела и чупањем језика.¹⁶⁷

¹⁶⁶ У зборнику обичајног права Бовезија, Боманоар 1282. године сва кривична дела класификује у три групе: тешка, средња и лака. Тешка дела попут јереси, издаје, силовања, убиства, паљевине, крађе или неовлашћеног ковања новца, кажњавана су по обичајном праву Бовезија смрћу или сакаћењем. За средња је предвиђена глоба, док је за лака кривична дела избор казне препуштен судији. Судија није имао право да уводи нове казне, већ је само могао да одабере неку од оних коју познаје обичајно право или краљево законодавство. Цит. према Николић, Д., *op. cit.*, стр. 234.

¹⁶⁷ Овај Законик предвиђао је сурово кажњавање мајке која тајно, подмукло и својевољно убије живо рођено дете са свим деловима тела, као и мајке која изложи своје дете опасности (чл. 132. и чл. 133). Недозвољен прекид трудноће био је инкриминисан тако да се кривичноправна

Важну улогу у изграђивању основних поставки енглеског средњовековног кривичног права имала је судска пракса. Казне су се одликовале суровошћу. Циљеви казне били су одмазда и застрашивање околине. Сцене вешања, черечења, растрзања коњима, спаљивања или одсецања глава биле су чести призори средњовековне Енглеске. Смртна казна је сматрана као редовна и уобичајена, па се почетком XIX века изрицала за преко две стотине кривичних дела. Извршиоци кривичних дела, која обавезно повлаче смртну казну, могли су до XVII века користити повластицу азила, који је могао да потраје само седам дана. После тога, злочинац је могао да се закуне да ће заувек напустити Енглеску или да одлучи да остане у цркви и умре од глади, пошто свештеници нису смели да га хране дуже од седам дана.

У раном феудалном праву словенских народа, до XII века, нису постојале кривичне кодификације. Феудални друштвени односи у Русији почели су да се развијају тек у X веку. Правни споменик тога периода је «Правда руска», која је први сачувани зборник руског обичајног права. Нарочитим казнама се штитила својина над пчелама и шумама, строго се кажњавало за крађу и лов даброва на туђем имању. Крвна освета се одржала из родовског уређења, али је

заштита пружала плоду, док су трудна жена и сва трећа лица били објекти кривичноправне репресије. Мајци и трећем лицу изрицала се смртна казна утопљењем (чл. 133). Алексић, Ж., „Нека питања у вези са чл. 138. КЗ (Убиство детета при порођају)“, *Правни живот*, Београд 1959., бр. 3-4, стр. 2.

у «Правди руској» био установљен и систем откупа.¹⁶⁸ У науци кривичног права постоји претпоставка о збирци прописа под називом «Словенска књига», која је била аналогна варварским законима на Западу. Компилацију византијског права чинио је бугарски «Закон судни људем» из X века који се примењивао и на територији Македоније.¹⁶⁹ Најстарија сведочанства о освети код Словена налазе се у Стратегикону крајем VI или почетком VII века.¹⁷⁰

Унутар хрватске ранофеудалне државе састављен је 1288. године Винодолски закон.¹⁷¹ Законом је као главна казна била прописана новчана казна за скоро сва кривична дела. У случају убиства кмета «или од кметскога рода» убица је морао да плати композицију. Уколико побегне, обавеза се преносила на чланове породице и његове наследнике (чл. 31). У случају издаје, кнезу је дато овлашћење да над издајником и његовом имовином има потпуну власт и да «учини одмазду над њим по својој вољи» (чл. 70).

Кажњавање пред крај средњег века

У правном поретку континенталне Европе, у доба распадања феудализма, идеје испаштања и застрашивања нису напуштене као циљеви кажњавања.

¹⁶⁸ Кандић, Љ., *op. cit.*, стр. 141-152.

¹⁶⁹ Срзентић, Н., Стајић, А., Лазаревић, Љ., *op. cit.*, стр. 38-39.

¹⁷⁰ Тарановски, Т., *Историја српског права у Немањинској држави*, Службени лист, Београд 1996., стр. 352.

¹⁷¹ Цит. према: Николић, Д., Ђорђевић, А., *op. cit.*, стр. 195-214.

Долази до сукоба између класе феудалаца и новоформиране буржоаске класе. У доба првобитне акумулације капитала (од XV до XVI века) кривична репресија била је углавном усмеравана против сељака, који су водили сељачке устанке. Истовремено, они су се опирали претварању у најамне раднике, па је буржоазија донела низ кривичних закона против скитничења, просјачења, крађе. Својом суровошћи истиче се енглеско законодавство у XVI веку у доба Хенрија VIII.

Према писању Франца фон Листа, од краја XIII до краја XVI века, развија се «једна концепција по којој су злочин и казна објекти јавног права» и која «тада јаче избија после прекида у претходном периоду». Овом концепцијом уведена је репресија због повреда које се наносе поретку државног суверена. Уведене су нове врсте казни и мучења које имају за циљ да поданике и злочинце испуне страхом. Већина законодавстава у Европи, све до последње четвртине XVIII века почивала је на идеји јавне друштвене освете и застрашивања.

У фази распада феудалних друштвених односа, услед унутрашњих супротности и пораста нових друштвених снага, инквизиција католичке цркве спроводила се на најсуровији начин у XVI веку у Шпанији и Холандији, зато што је у тим земљама буржоазија највише ојачала. Канонско кривично право испољило је највиши степен реакционарности (успостављање кривичне одговорности за грешну мисао; циљ казне је измирење са Богом, које се постиже само

признањем макар оно било мучењем изнуђено).¹⁷²

¹⁷² Срзентић, Н., Стајић, А., Лазаревић, Љ., *op. cit.*, стр. 37-38.